

VÝVOJ DOMÁCNOSTÍ A JEJICH HOSPODAŘENÍ BĚHEM PANDEMIE COVID-19

DEVELOPMENT OF HOUSEHOLD AND THEIR ECONOMIC SITUATION DURING THE COVID-19 PANDEMIC

Kristýna Dvořáková

Abstract

This article explores the evolution and changes in households during the years 2017 – 2021. The objective is to examine certain data regarding households and their members and compare them. Common statistical methods, such as arithmetic mean, chain index, and absolute and relative comparisons, were used for analysis, which helped provide an objective view of trend changes in household structure, as well as calculations of general measures. The article is divided into 2 parts; the first part focuses on the population structure at the beginning and end of the observed period and the comparison of general measures during the period. The second part of the article addresses the concept of a household, the structure of households, the financial aspect of households, and material deprivation of the population. The article contributes to a better understanding of household dynamics in the Czech Republic, influenced by the COVID-19 pandemic, and the factors that affect their structure and development over time.

Key words: Households, population structure, COVID-19 pandemic, material deprivation

JEL Code: D1, I3, J1

Úvod

Příspěvek se věnuje domácnostem České republiky a jejich demografickému i ekonomickému vývoji během let 2017–2021, zobrazuje tedy vliv pandemie COVID-19 na vývoj domácností. Zabývá se srovnáváním struktury populace, demografických měr, domácnostem a jejich ekonomické situaci.

První část se věnuje především populaci, její struktuře a změnám, které ve sledovaném období nastaly.

Druhá část rozebírá domácnosti, jejich složení, průměrné roční peněžní příjmy a jejich meziroční změny na jednotlivce, míry deprivace.

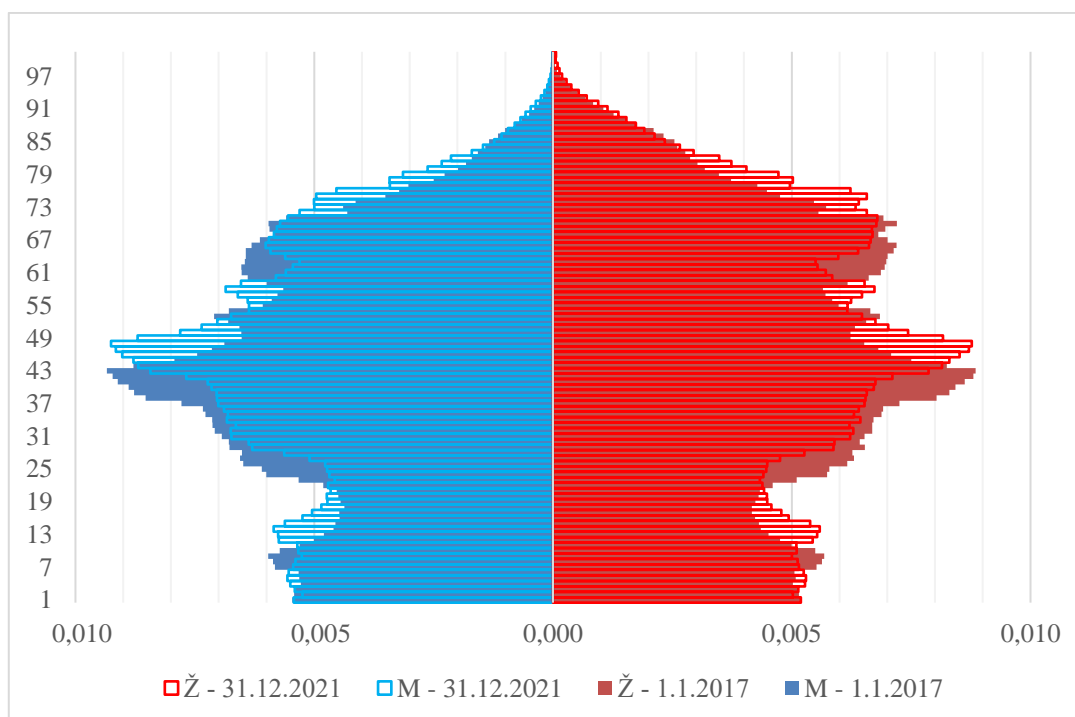
Domácnost je z demografického pohledu vnímána jako základní jednotka populace. Jedná se o společenskou skupinu osob s cílem společného hospodaření, nejčastěji na rodinném základě. Domácnost však může být sdílena jednotlivcem, či více rodinami, které spolu hospodaří a bydlí. V minulosti byly běžné vícegnerační domácnosti, které však začaly být již od Průmyslové revoluce nahrazovány tzv. nukleárními rodinami (domácnost, kterou sdílí rodiče a jejich potomci). (Langhamrová, Šimpach, 2013)

1 Změna struktury populace ČR během sledovaného období

Během období od začátku roku 2017 do konce roku 2021 došlo k poklesu počtu obyvatel o 62 113 osob. Během let však ale, kromě posledního roku, docházelo k nárůstu počtu obyvatel (na konci roku 2020 žilo v ČR 10 701 777 osob). Tak velký pokles není způsoben pouze velkým počtem zemřelých, ale také tím, že v roce 2021 proběhlo sčítání lidu, domu a bytů, po kterém můžeme pravidelně pozorovat na první pohled až nadměrný úbytek populace.

1.1 Srovnání populační struktury na začátku a na konci sledovaného období ČR

Obr. 1: Srovnání populační struktury na začátku a na konci sledovaného období ČR

Zdroj: Vlastní zpracování na základě dat ČSÚ

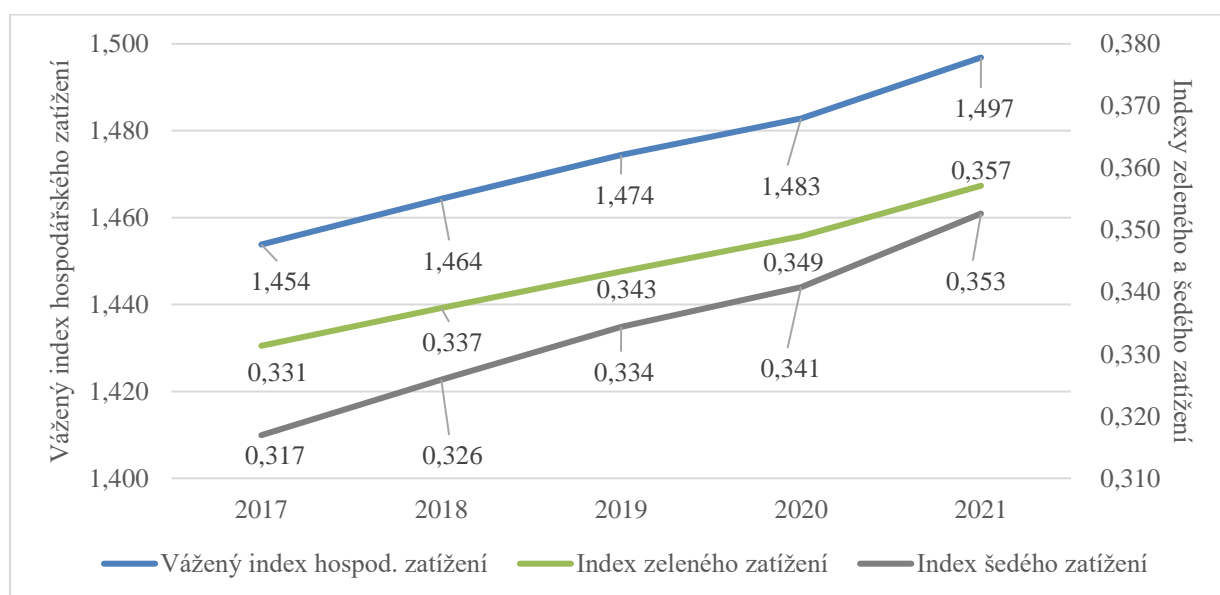
Z grafického znázornění struktury obyvatel ČR na začátku a konci sledovaného období vyplývá, že sledované populace vykazují známky regresivního typu populace. Zároveň je

znázorněno znatelné absolutní stárnutí populace. Dále je patrné, a pro demografy nepřekvapivé, že v nižším věku žije v populaci více mužů (dáno vyšší pravděpodobností, že se narodí chlapec), postupem času se ale rozdíl mezi počtem mužů a žen zužuje, až je nakonec v pokročilejším věku více žen než mužů – na začátku roku 2017, resp. na konci roku 2016, došlo k této změně u 57letých, na konci roku 2021 u 59letých, tzn. u lidí, kterým bylo na konci roku 2016 54 let (tehdy ještě žilo z tohoto ročníku v ČR o 1 018 mužů více než žen, na konci roku 2021 už žilo o 493 žen více než mužů).

1.2 Indexy zatížení populace ČR

Pokud budeme uvažovat rozdělení populace do ekonomických generací, sledujeme index hospodářského zatížení (v tomto článku vážený index hospodářského zatížení), index zeleného zatížení a index šedého zatížení. Následující graf vyjadřuje vývoj těchto indexů za sledované období, tedy fakt, jak se měnil poměr ekonomicky aktivní třídy – produktivních (20–64 let) ku zbylým generacím (předproduktivní 0–19 let a poproduktivní 65+ let). (Koschin, 2005)

Obr. 2: Indexy váženého hospodářského zatížení, zeleného zatížení a šedého zatížení

Zdroj: Vlastní výpočet a zpracování na základě dat ČSÚ

Z grafu, resp., ze všech křivek vyplývá, že struktura ekonomické populace stále stárne – zvětšuje se vážený index hospodářského zatížení – počet osob, které připadají na ekonomicky aktivního (za předpokladu, že předproduktivní i poproduktivní generace potřebuje pouze 70 procent finančních prostředků ekonomicky aktivního), roste index šedého zatížení, počet seniorů připadajících na 1 ekonomicky aktivního (dáno především zvyšujícím

se počtem seniorů), ale také index zeleného zatížení, počet předproduktivní populace připadající na 1 ekonomicky aktivního (především díky poklesu ekonomicky aktivních).

K největším meziročním nárůstům všech indexů došlo v posledním roce sledování, tedy v roce 2021. Tento fakt poukazuje na to, že na onemocnění COVID-19 neumírali pouze senioři.

Tab. 1: Řetězové indexy nárůstu indexů zatížení

Indexy vypočtené na základě ekonomických generací	Vývoj za sledované období			
	2018	2019	2020	2021
Vážený index hospod. zatížení	0,72%	0,69%	0,57%	0,94%
Index šedého zatížení	2,82%	2,62%	1,90%	3,48%
Index zeleného zatížení	1,83%	1,74%	1,65%	2,34%

Zdroj: Vlastní výpočet a zpracování na základě dat ČSÚ

2 Obecné míry

V příspěvku byly provedeny pro každý rok sledovaného období výpočty obecných, resp. hrubých, měr, a to konkrétně obecné míry úmrtnosti, hrubé míry porodnosti, obecné míry sňatečnosti, hrubé míry rozvodovosti a hrubé míry potratovosti. Všechny míry byly vynásobeny číslem 1 000, tzn., že hodnoty odpovídají počtu výskytů na 1 000 obyvatel.

Tab. 2: Sledované míry v období 2017–2021 v ČR

Míra	Míry za sledované období				
	2017	2018	2019	2020	2021
Obecná míra úmrtnosti	10,524	10,626	10,531	12,083	13,323
Hrubá míra porodnosti	10,804	10,731	10,519	10,299	10,647
Obecná míra sňatečnosti	4,964	5,126	5,143	4,244	4,455
Hrubá míra rozvodovosti	2,432	2,288	2,263	2,031	2,010
Hrubá míra potratovosti	3,306	3,101	2,980	2,838	2,663

Zdroj: Vlastní výpočet a zpracování na základě dat ČSÚ

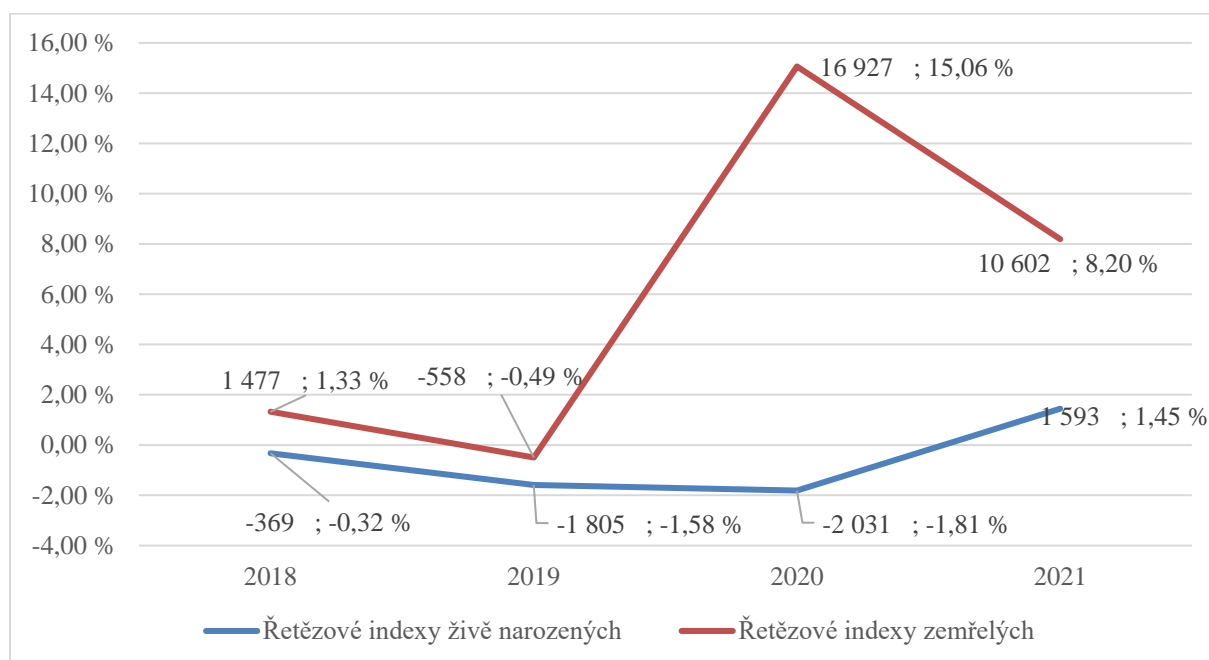
Z tabulky lze vypozorovat, že do roku 2018 byl přirozený přírůstek kladný – obecná míra úmrtnosti byla nižší než hrubá míra porodnosti. Ke změně dochází v roce 2019, tzn. v roce, kdy se onemocnění COVID-19 začalo šířit ve světě. Avšak první potvrzené případy byly na našem území detekovány až 1. 3. 2020. Zatímco ale v roce 2019 byl přirozený úbytek nepatrný, v roce 2020 se obecná míra úmrtnosti, a tedy i počet zemřelých, výrazně zvýšila. Tohoto rostoucího trendu dosahovala i v roce 2021. V roce 2020 došlo k výraznému poklesu ukazatele hrubé míry porodnosti. Tento pokles však, vzhledem k tomu, že doba těhotenství trvá 37–42 týdnů, nelze dávat za vinu pandemii. Naopak v roce 2021 se hrubá míra porodnosti dostala na průměrnou hodnotu míry z období 2018 a 2019 – porušil se tak do té doby klesající trend. Hrubá míra potratovosti po celé sledované období klesala.

Z dat vyplývá, že Češi během sledovaného období častěji vstupovali do sňatku, než se rozváděli. Zatímco od roku 2020 je patrný pokles obecné míry sňatečnosti, a to především kvůli nejasné situaci a vládním opatřením té doby, pokles rozvodů, absolutní i relativní, není tak výrazný.

3 Živě narození a zemřelí v jednotlivých letech

Jak bylo již zmíněno, v roce 2020 došlo k velkému nárůstu počtu úmrtí. Řetězové indexy (pro roky 2018–2021), znázorňují meziroční nárůsty, resp. poklesy, vyjádřené absolutně i relativně, živě narozených a zemřelých.

Obr. 3: Řetězové indexy živě narozených a zemřelých ve sledovaném období v ČR

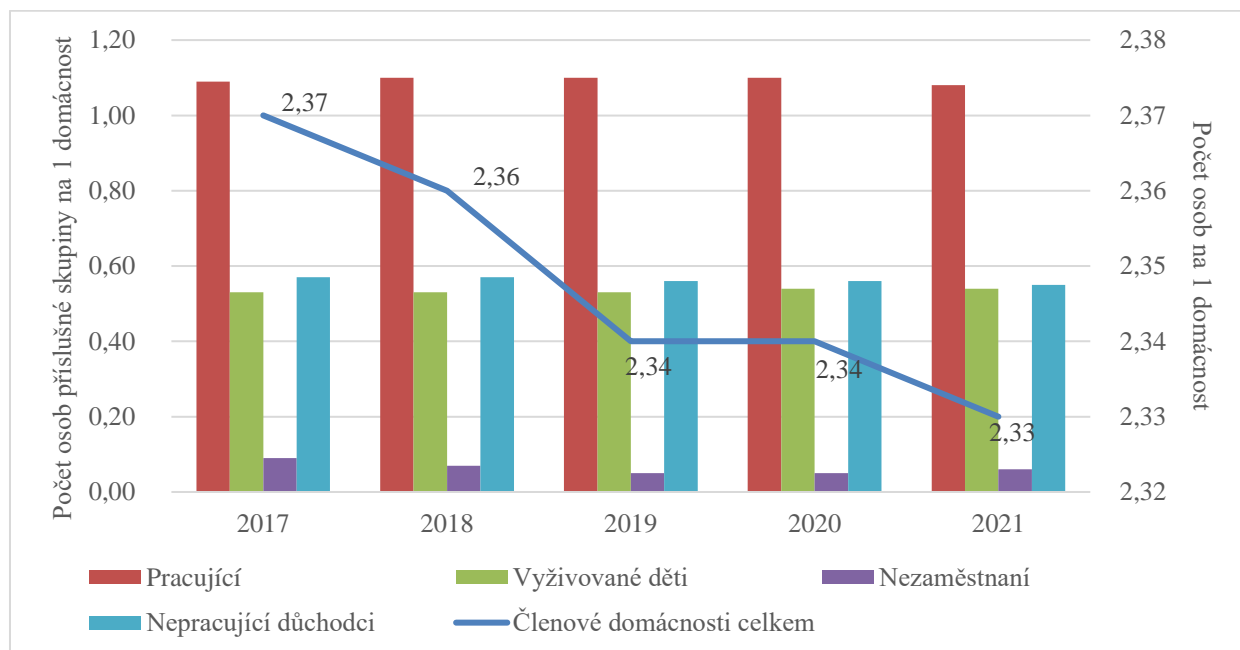
Zdroj: Vlastní výpočet a zpracování na základě dat ČSÚ

Je patrné, že v každém roce byl ve srovnání s předchozím rokem větší procentuální nárůst, resp. menší procentuální pokles zemřelých v porovnání s živě narozenými. Před pandemií se tento rozdíl pohyboval kolem 1 procentního bodu, v roce 2020 ale tento rozdíl činil téměř 17 procentních bodů, pro další rok, především díky nárůstu počtu živě narozených oproti předchozímu roku, činil rozdíl mezi nárůstem zemřelých v porovnání s předchozím rokem a živě narozených v porovnání s předchozím rokem 6,75 procentních bodů.

4 Struktura domácnosti

Struktura domácností, resp. počet osob tvořících 1 domácnost, byla během sledovaného období téměř neměnná. Osoby jsou dále členěny podle toho, zda jsou pracující, nezaměstnaní, nepracující důchodci či vyživované děti.

Obr. 4: Průměrný počet členů na domácnost a struktura domácností ČR ve sledovaném období

Zdroj: Vlastní zpracování na základě dat ČSÚ

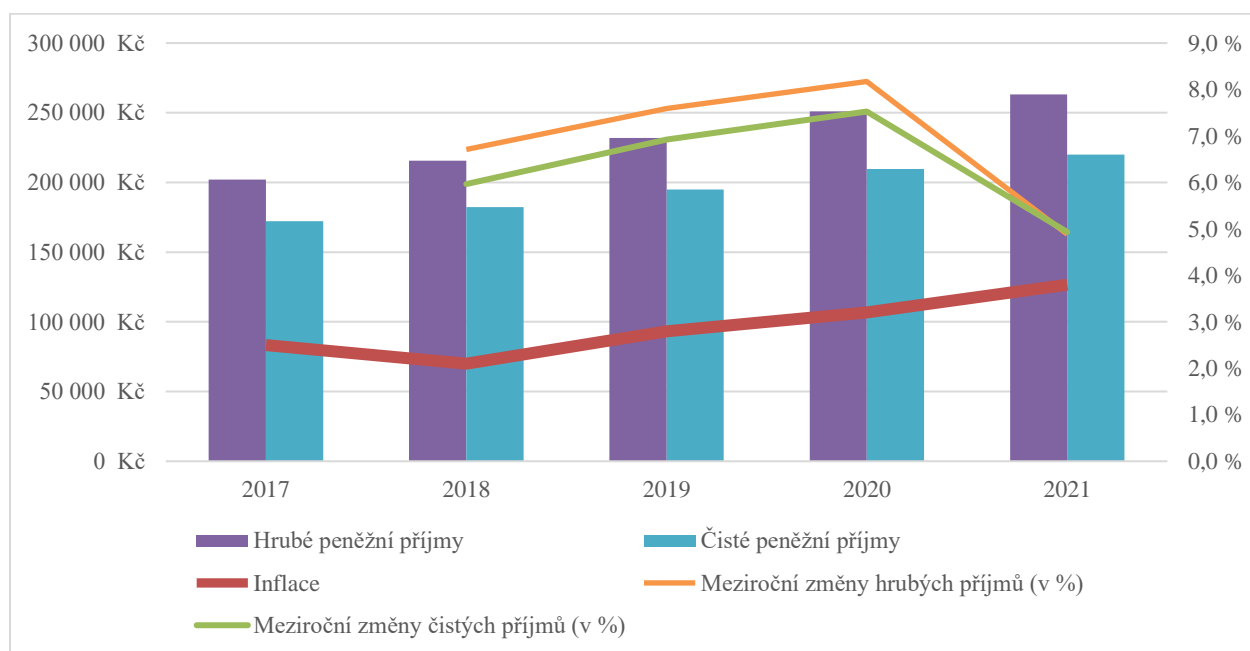
Vyplývá, že struktura domácností zůstala téměř neměnná, což je logické – publikace sleduje moc krátké období na to, aby došlo k drastickým změnám struktury domácností. Co je ale zajímavé je fakt, že v prvních 3 letech byl rozdíl v průměrném počtu vyživovaných dětí na domácnost a nepracujících důchodců poměrně znatelný, od roku 2020 jsou ale tyto hodnoty téměř stejné. V průběhu těchto let platil klesající trend průměrného počtu obyvatel na domácnost. Zároveň lze vyzorovat, že do začátku pandemie klesal podíl nezaměstnaných. V roce 2020 zůstal neměnný, v následujícím roce, především kvůli velkému propouštění v řadě sektorů, průměrný počet nezaměstnaných připadajících na 1 domácnost vzrostl.

Nejpočetnější skupinou jsou pracující, naopak nejméně početnou nezaměstnaní. Počet vyživovaných dětí nebo nepracujících důchodců je zhruba polovinou počtu pracujících.

5 Finanční situace domácností

Příjmy domácností dělíme do 4 skupin, a to na příjmy ze závislé činnosti (platy, mzdy, odměny), příjmy z podnikání, sociální příjmy (důchody, rodičovské příspěvky, podpory v nezaměstnanosti) a ostatní příjmy (příjmy z pronájmu, dary, dědictví, výnosy z investic). Finanční zdroje domácností jsou různé, ale v průměru mají největší podíl na celkových příjmech domácností příjmy ze závislé činnosti.

Obr. 5: Porovnání inflace s meziročními změnami hrubých a čistých ročních příjmů na osobu za sledované období

Zdroj: Vlastní výpočet a zpracování na základě dat ČSÚ a Kurzy.cz

Výše hrubých i čistých příjmů během sledovaného období rostly. Tento samotný fakt však není natolik důležitý. Důležité jsou meziroční změny ve srovnání s inflací. Z dat vyplývá, že inflace už během let 2020–2021 rostla (a roste nadále). Avšak meziroční nárůsty hrubých i čistých příjmů na osobu byly stále vyšší než k danému roku odpovídající inflace. Nejblíže se růsty přiblížily příslušné míře inflace v roce 2021. Zároveň až do roku 2021 byly meziroční nárůsty hrubých příjmů vyšší než meziroční nárůsty čistých příjmů, hlavní vliv na této skutečnosti má zrušení superhrubé mzdy, které pracujícím snížilo odvody daní, a tím pádem i zvýšilo výši čistých příjmů.

Tab. 3: Porovnání inflace s meziročními změnami složek hrubých ročních příjmů na osobu za sledované období

Ukazatel	Hodnoty pro daný rok			
	2018	2019	2020	2021
Inflace	2,10%	2,80%	3,20%	3,80%
Meziroční změny příjmů ze závislé činnosti (v %)	8,38%	8,64%	8,42%	2,72%
Meziroční změny příjmů z podnikání (v %)	6,68%	9,76%	8,82%	2,75%
Meziroční změny sociálních příjmů (v %)	1,34%	4,72%	7,76%	11,93%
Meziroční změny ostatních příjmů (v %)	12,54%	-3,25%	2,49%	13,33%

Zdroj: Vlastní výpočet a zpracování na základě dat ČSÚ a Kurzy.cz

Z dat vyplývá např. fakt, že mezi roky 2017 a 2018 došlo k menšímu nárůstu sociálních příjmů, než byla pro daný rok inflace. Naopak v roce 2021 byla sociální politika výrazně posílena. Mezi roky 2020 a 2021 došlo k nižšímu meziročnímu procentuálnímu nárůstu příjmů ze závislé činnosti a příjmů z podnikání, než byla inflace. Za touto skutečností stojí především fakt, že během pandemie byla řada lidí propuštěna, nebo jim byly vypláceny jen části z jejich mezd. Z toho vyplývá, že lidé byli, z hlediska příjmů, v horší finanční situaci v roce 2021 než v roce 2020 či v předešlých rocích sledovaného období.

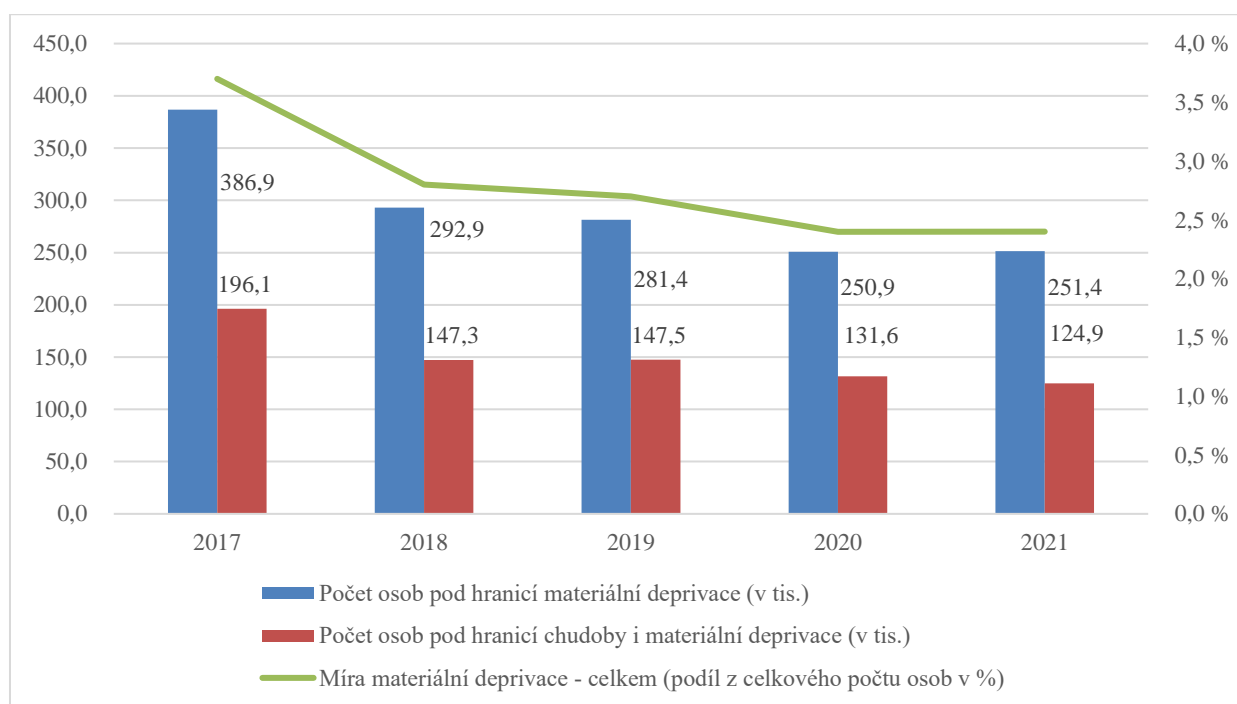
6 Materiální deprivace

Míra materiální deprivace vyjadřuje podíl osob, které postrádají 4 a více položek z vybraných 9 materiálních indikátorů. Tyto indikátory jsou: zaplacení neočekávaného výdaje ve výši několika tisíc, jezení masa, drůbeže nebo ryb každý druhý den, zajištění vhodného vytápění bytu, zaplacení nájmu, hypotéky nebo účtů za služby, vlastnění pračky, vlastnění barevného televizoru, vlastnění telefonu, používání automobilu, zaplacení ročně alespoň týdenní dovolené mimo domov. (Šustová, 2015)

Pravidelně bývá stanovena hranice chudoby, tato hranice se různě liší na základě toho, kolik lidí sdílí domácnost, a zda jsou v domácnosti pouze dospělí, nebo zda ji sdílejí i děti. Hranice ohrožení příjmovou chudobou je určena jako 60 % mediánu ekvivalizovaného disponibilního příjmu domácnosti a zohledňuje velikost a složení domácnosti.. Disponibilní příjem domácností se vypočítá jako celkový příjem domácností, ke kterému se přičtou transfery a odečtou se daně, které musí domácnost uhradit, a povinné poplatky (Český statistický úřad 2019).

Při výpočtu osob pod hranicí příjmové chudoby se vychází z dat získaných z průzkumů o příjmech a životních podmínkách (EU-SILC).

Obr. 6: Míra materiální deprivace a hranice chudoby

Zdroj: Vlastní zpracování na základě dat ČSÚ

Je zřejmé, že počet osob pod hranicí materiální deprivace v průběhu sledovaného období klesal, jedinou výjimkou byl rok 2021, ve kterém počet osob vzrostl o 500 lidí.

Podíl osob pod hranicí materiální deprivace absolutně klesl z 3,5 % (2017) na 2,4 % (2021), tedy o 1,1 procentního bodu, relativně o 35 %.

Druhý histogram vyjadřuje, kolik lidí, kteří byli pod hranicí materiální deprivace, zároveň bylo pod hranicí příjmové chudoby. Tato hodnota během sledovaného období klesla téměř o 40 % ze 196,1 tis. na 124,9 tis. osob.

Od roku 2019 se, na základě doporučení Eurostatu, nově sleduje také míra materiální a sociální deprivace, která vyjadřuje podíl osob, které postrádají 5 a více položek ze 13 materiálních indikátorů (z toho vyplývá, že materiální indikátory byly upraveny a doplněny), tomuto ukazateli se však článek, z důvodu, že v letech 2017 a 2018 nebyl sledován, nevěnuje.

Při určování míry materiální a sociální deprivace se sledují tyto položky: pořízení nového nábytku za opotřebovaný, zaplacení neočekávaného výdaje v řádu několika tisíc, zaplacení ročně alespoň týdenní dovolené mimo domov, používání automobilu, jení masa, drůbeže nebo ryb každý druhý den, možnost úhrady pravidelné volnočasové aktivity, schopnost uhrazení nákladů na bydlení, útrata pro sebe každý týden, zajištění vhodného vytápění bytu, pořízení nového oblečení za obnošené, připojení k internetu, scházení se s přáteli a příbuznými alespoň 1x měsíčně, vlastnění alespoň 2 párů bot. (Pekárek, 2020)

Závěr

Cílem příspěvku bylo zjistit, jaký vliv měla pandemie COVID-19 na vývoj domácností, charakteristik a populace. Předem chci zmínit, že pandemie na nás zanechá vliv ještě na dlouhou dobu, řada problémů vyplouvá na povrch teprve nyní, v roce 2023 (sledované období bylo ale pouze mezi lety 2017–2021), a očekáváme, že další dopady se ještě teprve projeví za několik let (např. zdravotní stav těch, kteří onemocnění prodělali).

Během let 2020 a 2021, kdy ČR a celý svět „trápil“ COVID nejvíce, můžeme pozorovat, že došlo k více případům úmrtí než živě narozených, což do této doby nebylo zvykem. Konkrétně v ČR tehdy, v letech 2020 a 2021, zemřelo především kvůli tomuto onemocnění 39 000 lidí, pandemie COVID-19 také, dle lékařů, vedla ke zvýšení úmrtnosti na kardiovaskulární onemocnění, další lidé, kvůli nutnosti odkládání preventivních prohlídek, podlehli jiným nemocem. Navíc, stále nevíme, co s lidským tělem v budoucnu prodělání nemoci COVID-19 udělá, na další informace a dopady si musíme stále počkat.

Po celé sledované období se meziročně zvyšoval průměrný věk populace, k největšímu procentuálnímu nárůstu hodnoty průměrného věku došlo mezi lety 2020 a 2021. O stárnutí populace vypovídají i rostoucí hodnoty indexů zátěže, které poukazují na problém, který s sebou stárnutí nese, a to zvyšující se počet ekonomicky neaktivních osob ku ekonomicky aktivním. Nejvíce rostl index šedého zatížení, tedy poměr osob, které již nejsou ekonomicky aktivní ku ekonomicky aktivním. K největším meziročním nárůstům hodnot indexů opět došlo v roce 2021. K největšímu meziročnímu nárůstu zemřelých došlo v roce 2020, tedy v roce, kdy byly zjištěny první případy nakažení nemocí COVID-19 v ČR.

Počet osob připadajících na 1 domácnost se za sledované období snížil z 2,37 na 2,33. Každoročně si domácnosti, resp. jednotlivci, z hlediska finanční stránky přilepšily. Pokud však budeme brát v úvahu inflaci, v roce 2021 byly meziroční nárůsty příjmů ze závislé činnosti a příjmů z podnikání pod hranicí inflace z roku 2021, což bylo způsobeno uzavřením ekonomiky, se kterým úzce souviselo snižování mezd a propouštění zaměstnanců.

Do roku 2021 klesal počet osob žijících pod hranicí materiální deprivace i pod hranicí chudoby. V roce 2021 se zvýšil počet osob žijících pod hranicí materiální deprivace, předpokládáme-li, že materiální deprivace vyjadřuje, že si osoba nemůže dovolit alespoň 4 položky z 9 sledovaných – článek se zabývá a porovnává starší metodiku sledování míry materiální deprivace, protože novější metodika sledování míry materiální a sociální deprivace se provádí teprve od roku 2019, to znamená, že první 2 roky sledování, 2017 a 2018, by byly s dalšími nesrovnatelné. Počet osob pod hranicí chudoby a materiální deprivace ale opět klesal.

To znamená, že více lidí si nemohlo dovolit 4 sledované položky, aniž by se jejich příjem snížil pod stanovenou hodnotu hranice příjmové chudoby.

Celkově měla pandemie negativní vliv nejen na strukturu populace, ale i na příjmy domácností, dopady se přenesly do dvou následujících let, a pravděpodobně nás ještě v budoucnu zasáhnou.

Zdroje

Český statistický úřad (2019). Metodické vysvětlivky k výzkumu Příjmy a životní podmínky domácností – 2019. Získáno z <https://www.czso.cz/csu/czso/prijmy-a-zivotni-podminky-domacnosti-2019>

Inflace—2023, míra inflace a její vývoj v ČR, Meziroční inflace v %. (b.r.). Kurzy.cz. Získáno 25. říjen 2023, z https://www.kurzy.cz/makroekonomika/inflace/?G=4&A=2&page=4&fbclid=IwAR1O_O1pBHfyMxA5YABUGTs0bn2TjH4y7PlMW2MDVzynqzVfJ_aZ3Gk0wg

Jansky, P., & Hait, P. (2016). Inflation Differentials Among Czech Households. PRAGUE ECONOMIC PAPERS, 25(1), 71–84. <https://doi.org/10.18267/j.pep.537>

Klimovsky, D., Nemeč, J., & Bouckaert, G. (2021). The COVID-19 Pandemic in the Czech Republic and Slovakia. SCIENTIFIC PAPERS OF THE UNIVERSITY OF PARDUBICE-SERIES D-FACULTY OF ECONOMICS AND ADMINISTRATION, 29(1), 1320. <https://doi.org/10.46585/sp29011320>

Koschin, Felix. Demografie poprvé. Vyd. 2., přeprac. Praha: Oeconomica, 2005 (A).

Langhamrová, J., Šimpach, O. (2013). Základy demografie: (materiály ke cvičením) (Vyd. 1.). Praha: Oeconomica.

Pekárek, J. (2020, srpen 6). Pračka, telefon a televizor již nevyprávějí o materiální deprivaci | Statistika&My. <https://www.statistikaamy.cz/2020/08/06/pracka-telefon-a-televizor-jiz-nevypovidaji-o-materialni-deprivaci>

Pekárek, J. (2021, červen 17). Nejohroženější zůstávají nezaměstnaní a senioři | Statistika&My. <https://www.statistikaamy.cz/2021/06/17/nejohrozenejsi-zustavaji-nezamestnani-a-seniori>

Rajmohan, P., Jose, P., Thodi, J. B. A., Thomas, J., Raphael, L., Krishna, S., Gopinathan, U. U., & Kuttichira, P. (2021). Dynamics of transmission of COVID-19 cases and household contacts: A prospective cohort study. Journal of Acute Disease, 10(4), 162. <https://doi.org/10.4103/2221-6189.321590>

Rezankova, H., & Zelinsky, T. (2014). Factors of Material Deprivation Rate in the Czech Republic by Household Type. EKONOMICKY CASOPIS, 62(4), 394–410.

Šustová, Š. (2015, březen 19). Jak se měří materiální deprivace | Statistika&My.
<https://www.statistikaamy.cz/2015/03/19/jak-se-meri-materialni-deprivace/>

Zubikova, A., & Smolak, P. (2022). Macroeconomic Impacts of the Covid-19 Pandemic in the Czech Republic in the Period of 2020-2021. INTERNATIONAL JOURNAL OF ECONOMIC SCIENCES, 11(1), 117–145.

Kontakt

Kristýna Dvořáková

Vysoká škola ekonomická

náměstí W. Churchilla 4, 130 67 Praha 3

dvok17@vse.cz